

Troyacademy 5 (1), 85-108, 2020
Geliş/Received: 19.05.2019 • Kabul / Accepted: 14.11.2019
doi: 10.31454 / usb.722026

Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları: Turizm Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme *

Özlem AK ** ©
Burhanettin ZENGİN ***

Öz

Küreselleşme süreci ile Dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımları artmış, buna bağlı olarak sermaye akışları da gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere doğru yönünü değiştirmiş ve ağırlıklı olarak hizmet sektörüne yönelmiş olması dikkat çekmektedir. Hizmet sektörü içerisinde istikrarlı bir büyüme gösteren turizm sektörü de bu doğrultuda doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını önemli ölçüde çekebilmiştir. Bilhassa gelişmekte olan ülkeler için turizm sektörü ve bu sektöre yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ülke ekonomilerine yapmış olduğu etkiler çok büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada turizm potansiyeli yüksek ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’ye yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının turizm sektörü açısından nasıl bir gelişim gösterdiği değerlendirilmiştir. Araştırma genel olarak ikincil veri analizine dayalı olarak yürütülmüştür. Turizm gelirleri açısından ilk sıralarda yer almayı hedefleyen Türkiye’nin, bu alandaki yabancı sermaye girişinin son yıllardaki artmasına rağmen, yeterli düzeyde olmadığı ve yabancı sermaye girişinin arttırılması için yeni politikaların geliştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Anahtar kelimeler: Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı, Turizm, Türkiye’de Turizmde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı
Jel Kodu: F21

Foreign Direct Capital Investments in Turkey: An Evaluation on Tourism Sector

Abstract

With the globalization process, foreign direct capital investments in the world have increased, and capital flows have shifted from developed countries to developing countries, and they are mainly oriented to the service sector. The tourism sector, which has grown steadily within the service sector,

* Bu çalışma Düzce Üniversitesi tarafından düzenlenen 17. Geleneksel Turizm Sempozyumunda sunulmuş ve yayımlanmış bildiriden yararlanılarak hazırlanmıştır

** Öğr. Gör., Doktora Öğrencisi, Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Anabilim Dalı Doktora Programı,
ORCID ID: 0000-0002-7159-4390 oaksoy@subu.edu.tr

© Sorumlu Yazar

*** Prof. Dr. Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü
ORCID ID: 0000-0002-6368-0969 bzengin@subu.edu.tr

has been able to attract foreign direct capital investments in this direction to a great extent. Especially for the developing countries, the tourism sector and the effects of foreign direct capital investment made in this sector on the country's economies are of great importance. In this study, high tourism potential and developing of foreign direct investment to Turkey as a country in terms of development of the tourism sector has been evaluated how a show. The research was generally conducted based on secondary data analysis. Aiming to take first place in terms of tourism revenue in Turkey, despite the increase in recent years of foreign capital inflow in this area is not sufficient and has revealed the need to develop new policies to increase the foreign capital inflow.

Keywords: Foreign Direct Investment, , Tourism, Foreign Direct Investment in Tourism in Turkey.

Jel Code: F21

GİRİŞ

Dünya çapında yaşanan serbestleşme süreci ile birlikte doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki hareketlenmeler de önemini arttırmıştır. Nitekim doğrudan yabancı sermaye yatırımları sayesinde ev sahibi ülkede ihracat hacmi genişlemekte ve ilave döviz girdisi sağlanmaktadır. Bu sayede ülkenin cari işlemler hesabına da olumlu katkı yapmakta, ayrıca gelir ve istihdam düzeyi dolayısıyla da büyüme üzerinde olumlu etkiler yapmaktadır. Öte yandan doğrudan yabancı yatırımlar sonucu ev sahibi ülkenin uluslararası piyasalara uyumunu kolaylaştırmakta, pek çok yenilik ve teknoloji geliştirmekte olan ülkelere taşınabilmektedir (Ak, 2009: 1). Özellikle geliştirmekte olan ülkelerin dış açılmasında, tasarruf yetersizliğinin karşılanmasında, yatırım eksikliğini gidermede ve dış pazarlarda rekabet gücünü arttırmada doğrudan yabancı yatırımların rolü oldukça önemlidir (Çeken, 2003).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iştah kabartan bu ekonomik etkileri, özellikle geliştirmekte olan ekonomileri “yabancı sermaye rekabeti” olarak adlandırılan olgu ile karşı karşıya bırakmıştır (Aktan ve Vural, 2010). Bu bağlamda gittikçe daha çok sayıda geliştirmekte olan ülke ve geçiş ekonomisi doğrudan yabancı sermaye yatırımı çekmek için rekabet etmekte ve aynı zamanda aldıkları doğrudan yabancı yatırımdan etkin bir biçimde faydalanmaya çalışmaktadırlar.

Öte yandan 21.yy'da dünya ölçeğinde ekonomik olarak yaşanan ani değişimler ve dönüşümler neticesinde ortaya çıkan yeni ekonomik düzen, yabancı sermaye yatırımlarının hacminde, akış yönünde ve sektör tercihinde büyük değişikliklere yol açmaktadır. UNCTAD'ın yayınlamış olduğu “2017 Dünya Yatırım Raporu'na” göre, önümüzdeki yıllarda, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının daha çok geliştirmekte olan ekonomilere, ağırlıklı olarak ise yine hizmetler sektörüne yöneleceği tahmin edilmektedir. Nitekim yeni ekonomik düzende bilgi ve hizmetin ön planda olduğu müşteri merkezli hizmet ağırlıklı sektörlerin önemini arttırmaktadır (Karataş ve Babür, 2013). Bunlar arasında Dünya genelinde son 60 yılda istikrarlı ve hızlı bir büyüme ivmesi yakalayan

turizm sektörü dikkatleri üzerine çekerken, doğrudan yabancı sermayenin de ilgi odağı haline gelmiştir. Sektörün ekonomik büyümeye ve kalkınmaya olan katkısı, ihracat gelirlerini ve istihdamı arttırması, iktisadi faaliyetleri çeşitlendirmesi, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomiler için önemli bir aktör olarak rol oynamaktadır (Şahbaz ve Mızırak, 2017). Bu nedenle turizm ile ilgili faaliyet alanları bütün dünyada destek gören ve teşviklerin giderek arttığı yatırım alanları arasındadır.

Bu açıdan bu çalışmada Türkiye ekonomisinde de önemli bir yeri olan turizm sektörü ve bu sektöre yapılmış olan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi, ikincil veri analizi yapılarak ortaya konulmaktadır. Bu amaçla ilk olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımı kavramına ilişkin literatür taraması yapılmış daha sonra turizm sektörüne yönelik doğrudan yabancı sermayenin önemi konusuna yer verilmiştir. Dünyada doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi ve turizm alanında en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı yapan ve alan ilk 10 ülkenin ilgili alandaki gelişimi ikincil veri analizi yapılarak incelenmiştir. Daha sonra Türkiye ekonomisinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve turizm sektörü açısından doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının gelişimi değerlendirilmeye çalışılmıştır.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

1.1. Kavramsal Çerçeve

Neo-Liberal politikaların bütün dünyaya yayılmasıyla birlikte finansal küreselleşme kavramı, sıklıkla duyduğumuz bir kavram haline gelmiştir. Finansal küreselleşme ile birlikte hayatımıza giren kavramlardan biri de Doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY) olmuştur (Gür, 2014: 23). Yerli tasarrufların oluşturduğu ülke kaynaklarının yetersiz kalması ve bu bağlamda sınırlı kalan yatırımlar neticesinde, gerekli olan kaynak ihtiyacı dış tasarruflarla, diğer bir deyişle “yabancı sermaye” ile karşılanmaktadır. Finansal küreselleşmenin sunduğu üç farklı uluslararası sermaye çeşidi söz konusudur: Yabancı sermayenin ülke ekonomilerine giriş şekilleri “Doğrudan Borçlanma”, “Portföy Yatırımları” ve “Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları” olmak üzere üç farklı şekilde gerçekleşmektedir (Çeken, 2003). “Portföy Yatırımları” aynı zamanda “Sıcak para” olarak da bilinen, tahvil, hisse senedi gibi menkul değerlerin sermaye piyasası işlemleri yoluyla alım ve satımı şeklinde gerçekleşmektedir.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları konusunda literatürde pek çok tanıma rastlanmaktadır. Uluslararası alanda da kabul görmüş, OECD tarafından geliştirilmiş tanımdır. Tanımda doğrudan yabancı sermaye yatırımları, “doğrudan yatırımcı tarafından, başka bir ülkede yerleşik olan bir teşebbüste kalıcı bir bağ oluşturmak amacıyla yapılan uluslararası yatırımlar” olarak belirtilmiştir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımı, bir firmanın başka bir ülkedeki mevcut bir firmayı satın alması, farklı bir firma kurması ya da o ülkedeki mevcut bir firmaya sermaye ortaklığı sonucunda sermayesini arttırmak yoluyla

ortaklık kurması veya mevcut firmalara lisans, know-how, teknoloji ve yönetim bilgisi gibi unsurları getirmesi şeklinde yapılan yatırımlardır (Bahar ve Kozak, 2013: 37). Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yabancı kişi veya firmanın hedef ülkedeki bir şirketi satın alarak veya o ülkedeki mevcut iş faaliyetlerini genişleterek en az %10 hisse oranı elde ettiği yatırımlar şeklinde ifade edilmektedir (Gür, 2014: 25).

Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımları geldiği ülkede istihdam yaratmakta, verimliliği ve üretkenliği artırmakta, bilgi ve teknoloji transferini sağlamakta, gelişmekte olan ülkelerdeki uzun dönemli kalkınmaya katkı sağlamakta ve ihracatı artırmaktadır (Alfaro, 2014:2, Susam, 2008: 45). Bununla birlikte, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyüme oranlarına etkisi, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının giriş türüne bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ev sahibi ülkeye; sıfırdan yatırımlar (*Greenfield* yatırım) ya da birleşme ve satın almaların ve sıfırdan yatırımların bileşimi olan kahverengi alan yatırımları (*Brownfield* yatırım) ve birleşme ve satın almalar (BveS) olmak üzere üç şekilde girmektedir (Boora ve Dhankar, 2017: 3, Durgan, 2016: 7).

Kahverengi alan yatırımları var olan bir tesis ile birleşme veya satın almayı; yeni yatırımlar ise bir ülkede var olmayan yeni bir tesis inşa edilmesini içmektedir. Teorik olarak *sıfırdan yatırımlar*, yeni tesislerin oluşturulmasıyla birlikte sermaye birikimine ve verimliliğe katkıda bulunabilir. Dolayısıyla ev sahibi ülkenin en çok istediği yatırım şeklidir. Ancak birleşme ve satın alma işlemleri şeklinde gerçekleşen *Kahverengi alan* yatırımları ise ev sahibi ülkede sermaye birikimi ve/veya üretkenlik artışına direkt olarak katkıda bulunmayabilir fakat yeni bilgi ve teknoloji transferi yoluyla ekonomik büyümeyi olumlu bir şekilde etkileyebilmektedir (Bayar, 2017: 19). Şirket birleşmeleri ise biri yabancı olan iki şirketin eşit koşullarda birleşerek tek bir şirket haline gelmesidir. Şirket satın alımı ise, bir şirketin yabancı ülkedeki başka bir şirkete ait hisse senetlerinin tamamını veya çoğunu satın alarak kendi bünyesine katması olduğu için ev sahibi ülkede herhangi bir sermaye stoku artışına imkan tanımamaktadır. (Durgan, 2016: 8).

Diğer yandan yapılan yatırımın üretim halkasındaki yerine göre DYY, yatay yatırımlar ve dikey yatırımlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu tarz yatırımlarda, farklı coğrafi alanlarda yabancı yatırımcının üretim süreci ile bütünleştiği, yerel firmanın üretim süreci ile hemen hemen aynı olduğu yatırımlardır (Moosa, 2002: 4). Dikey (vertical) yatırımlar, firmanın üretim zincirinin coğrafik olarak yerleştirilmesini içermektedir. Bu yatırım türü, ev sahibi ülkenin Pazar büyüklüğünden değil de, ülkeler arasında, faktörlerin ve hammaddelerin miktarından etkilenmektedir (Arı ve Özcan, 2010: 72).

Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkileri sadece yatırımın çeşidine göre değil, ekonominin dışı açık olma derecesine, değişik sektörler, piyasanın büyüklüğüne, göre farklılık göstermektedir. Bununla birlikte diğer sermaye akımlarına göre daha esnek ve finansal krizlerdeki istikrarı nedeniyle, gelişmekte olan ülkelere kalkınmanın finansmanı noktasında etkili bir dış finansman kaynağı olmaya devam etmektedir (Aktan ve Vural, 2010: 29). Özellikle sermaye ve tasarruf birikimi yetersiz olan gelişmekte olan ülkelere

yönelik uzun vadeli sermaye akımları içinde en büyük paya sahip olan doğrudan yabancı sermaye yatırımları, doğru iktisadi politikaları izlenmesi dahilinde kalkınma ve büyümeye olumlu bir şekilde katkı sağlamaktadır. DYY'ler 1970-1980'li yıllar arasında daha çok elinde yüksek oranlarda sermaye bulunduran gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşirken, 1990'lı yıllar ile birlikte DYY'ler verilen teşvik ve imtiyazlarında etkisi ile gelişmekte olan ülkelere de gitmeye başlamıştır (Aydemir ve Genç, 2015: 19).

Diğer yandan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının, yabancı yatırımcılar açısından; ulaşım, işgücü ve hammadde gibi bir takım üretim girdilerine yakınlık, doyum noktasına ulaşmamış pazarların olanaklarından yararlanmak, çevre standartlarından dolayı uluslararası piyasalarda rekabet üstünlüğünü yakalamak gibi bir takım avantajlarından dolayı doğrudan yabancı yatırım faaliyetlerinde bulunmaktadırlar (Uçan vd., 2017: 188). Bunlara ek olarak, faaliyetlerin birleştirilmesi konusu, aktarılamayan bilgilerin dünya üzerinde akışının sağlanması, unvandan-sıfattan yararlanması, ithalatçı ülkenin koymuş olduğu tarife ve kotalardan sakınma, yurtiçi kısıtlamalardan kaçınma, yatırımları uluslararası arenada çeşitlendirme ve bu sayede ucuza yabancı faktör kullanımı gibi nedenlerde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yapılmasının nedenleri arasındadır (Bahar ve Kozak, 2013: 38, Cevher, 2015: 21). DYY'nin belirleyicileri üzerine çok geniş ve aynı zamanda tartışmalı bir literatür bulunmakla birlikte DYY'yi etkileyen faktörlere ilişkin literatürü özetleyen Chakrabarti (2001: 91-92), bu faktörleri piyasa hacmi, işgücü maliyeti, ticaret engelleri, büyüme oranı, dış açıklık, ticaret açığı, döviz kuru ve vergi şeklinde sınıflandırmıştır (Chakrabarti 2001'den aktaran Tari ve Bırdı, 2009: 2).

1.2. Turizmde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Önemi

Turizm sürekli büyüme göstermesi sebebiyle dünyada en fazla ekonomik değer yaratan üç sektöründen birisi olarak gösterilmektedir. Nitekim turizmin artan ekonomik önemiyle birlikte, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede, turizme giden DYY, imalat sektörünün önüne geçmiştir. Öte yandan turistik amaçlı ilgi alanlarının sürdürülebilir gelişmesi için toplu taşıma, destinasyon pazarlaması, atık yönetimi ve lojistik gibi faaliyetleri kapsayan önemli yatırımlar gerektirmektedir. Bununla birlikte, az gelişmiş ülkelerin yerel yönetimlerinin sıklıkla eksikliği olan yüksek bir sermaye düzeyi söz konusudur (Aluculesei ve Bulin, 2017: 2). Böylece, bu ülkeler hizmet sektörlerini yabancı sermayeye açacak şekilde, söz konusu sektörle ilgili yatırım ve ticaret politikaları çerçevesinde farklı stratejiler izleyerek, doğrudan yabancı sermaye akış yönünü hizmet sektörü lehine çevirecek önemli açılımlar yapmışlardır (Bahar, 2010).

Literatürde DYY ve turizm arasındaki ilişki inceleyen birçok çalışma mevcuttur. Araştırmalar, turizm sektöründe DYY'nin etkisini belirleyen üç ana faktör olduğundan söz etmektedir. Bunlar o ülkenin coğrafyası, turizm endüstrisinin gelişme düzeyi, uygunluk seviyesi ve politika ortamıdır (İlie, 2015: 11). Bunun yanı sıra yabancı sermayeyi turizm endüstrisine çeken faktörlerin arasında turist sayısı ve dış aktif turizmden elde edilen kazançlar da en kritik göstergelerdir.

Turizmin gelişmesi ile birlikte DYY sadece turizm ile ilgili sektörlere (oteller, havayolları, restoranlar vb.) girmemekte, dolaylı olarak diğer sektörlere de DYY girmektedir. Turizm DYY'nin dolaylı etkileri genellikle çarpan etkisinin bir parçası olarak ele alınmaktadır. Yerli halk, yabancı kuruluşlarda istihdam edilmekte ve ücretlerini, yerel ekonomiyi canlandıran turizm endüstrisi dışındaki mal ve hizmetlerde harcamaktadır. Sonuç olarak artan uluslararası turizm hareketleri sayesinde, turizm ve turizm dışı sektörlerde artan DYY girişi sayesinde ekonomik büyüme hedeflerine ulaşabileceği ortaya koyulmaktadır (Chen, 2017: 40). Diğer yandan turizm DYY'leri ulusal ekonomileri birbirine bağlamakta ve gelişmekte olan ekonomiler için önemli olan uluslararası ticaret ilişkilerinin de yolunu açmaktadır. Yatırım şirketi, bilgi, beceri ve teknolojiyi getirmekte ve bu sayede konaklama gibi turizm hizmetlerinde asgari standartları yükseltmektedir (Davidson ve diğ., 2013: 92).

Son zamanlarda gerçekleşen turizm sektörüne yönelik doğrudan yabancı sermaye yatırımlarındaki eğilimler, küresel markaların operasyonlarını imtiyaz sözleşmeleri şeklinde gerçekleştirmeleridir. Diğer şirketlerin sağladığı "mülk idaresi" olarak binalara sahip olmamakla birlikte, otellerin şirket marka ve yönetim hizmetlerini tedarik etmektedirler. Bu sayede otelin inşası için yatırım yapması gerekmediğinden birtakım avantajlar sağlanmaktadır. Genel olarak otel endüstrisi ile ilgili bilgisi olmayan bir yatırımcı araziye alabilmekte ve yabancı bir şirketin yönetmesi için bir otel inşa edebilmektedir. Bu, diğer sektörler ile karşılaştırıldığında turizm sektöründe gerçekleşen DYY'nin tipik bir özelliğidir (Ilie, 2015: 10). Bununla birlikte turizm işletmelerinde talebin kontrolü, ancak entegrasyonlar ve birleşme yoluyla gerçekleşebilir. Çünkü turizm hareketi birbirine bağlı bir dizi işlemi gerektirmektedir. Turizm endüstrisinde dikey entegrasyona gitme sebepleri şöyle sıralanabilir (Gürdal 1990'dan aktaran, Issı, 2011: 384):

- Ulusal veya uluslararası seyahat pazarı denetim altında tutmak,
- Turistik ürünü en elverişli koşullarla ve sürekli bir şekilde pazarlamak,
- Uluslararası turizm pazarındaki küresel talebi yönlendirmek ve çok sayı da turiste gerekli hizmetleri sunmak,
- Ve turist çeken gelişmekte olan ülkelerde pazarlık ve rekabet gücünü yükseltebilmektir.

Öte yandan turizm sektörüne yapılan yatırımların geri dönüşünün uzun yıllar alması, sermaye/hasıla oranı yüksek olması, siyasal, sosyal, doğal ve ekonomik olaylara son derece hassas olması dolayısıyla girişimciler için riskli yatırımlar arasındadır. Bu nedenlerden ötürü yabancı sermaye turizm sektörü için vazgeçilmezdir (Çeken, 2003: 30). Turizm amaçlı yabancı sermaye yatırımları, yüksek riskin paylaşarak ülke ekonomisine katkı sağlamakta, turizmde kapasitenin etkinliğini ve verimliliğini artıracak şekilde kullanılmasını sağlamakta, yabancı sermayenin turizm alanındaki faaliyetleri sayesinde, rakip ülkelerin turist potansiyeli olan ülkelerdeki olumsuz propagandaları önlemekte ve emek yoğun üretim tekniğine dayanan turizm sektöründe istihdam imkânlarını genişletmektedir (Zengin, 2010: 122).

Bu bağlamda devletlerin turizm sektörü neticesinde sağlanan ekonomik ve sosyal faydaların artması ve sürdürülebilirliğini sağlamak için gerekli politik, ekonomik ve sosyal açıdan sektörün yapısının gerektirdiği yasal düzenlemeleri uygulamaya koymalıdır. Bu uygulamalar arasında teşvikler, hem özel sektörü hem de yabancı yatırımcıyı turizm alanında yatırıma yönlendirmede önemli katkı sağlamaktadır (Aydoğuş vd., 2006: 1). DYY ekonomiler arasında istikrarlı ve uzun süreli bağlantılar sağlamaktadır. Çokuluslu şirketlerin hem gelişmiş ülkelerin, hem de gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde önemli bir rol oynamaları, ev sahibi ülkelerin bu ülkelere entegre olmaları ve neticesinde turist akışında artışa ve turizm ile ilgili faaliyetlerden daha fazla gelir elde etmeye neden olan uluslararası turizm ağları oluşmaktadır.

2. DÜNYA'DA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI GELİŞİMİ

2000'li yıllarda Asya ve Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümede göstermiş oldukları performansları nedeniyle dünyada ekonomik ağırlık merkezinin yönü de değişmiştir. Nitekim bu değişime, demografik değişiklikler, ülkeler arasında karşılaştırmalı avantajlardaki değişiklikler ve ulaşım maliyetlerinin azalması sebebiyet vermektedir (Krishna, 2015). Özellikle Çin ve Hindistan'ın küresel ticaret sahnesine çıkmasıyla birlikte, sermaye ihracatçısı olan gelişmiş ülkeler, ithalatçı durumundaki gelişmekte olan bu ülkelere doğru gerçekleşmiştir. Bu sayede gelişmekte olan ülke ekonomileri için DYY'ler, dış finansman kaynakları arasında en büyük ve sabit kaynak haline gelmiştir (UNCTAD, 2017: 10).

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017*
Dünya	2.100	1.770	1.114	1.409	1.700	1.330	1.452	1.324	1.774	1.746	1670-1870
Gelişmiş Ülkeler	1.444	1.018	565	696	880	517	566	563	984	1032	940-1050
Gelişmiş Ülkeler/ Dünya (%)	68	57	50	49	51	38	38	42	55	59	56
Gelişmekte Olan Ülkeler	564	630	478	637	725	729	778	704	752	646	660-740
Gelişmekte Olan Ülkeler /Dünya (%)	26	35	42	45	42	54	53	53	42	36	39
Geçiş Ekonomileri	78	109	62	75	95	84	108	57	38	68	75-85

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report (2010, 2014, 2016, 2017). (Veriler, WIR Raporlarından alınarak derlenmiştir). *2017 Tahmini

Tablo 1'den anlaşıldığı üzere, dünya genelinde son 10 yıla bakıldığında, en fazla yatırımın yapıldığı yıl 2.1 trilyon dolar ile 2007 yılı olmuştur. Daha sonra 2008 Küresel Finans Krizi'nin de etkisiyle DYY miktarının azaldığı görülmektedir. 2009 yılı sonrası doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında bir toparlanma olsa da 2011 yılı sonrasında tekrar düşüşe geçmiştir. 2015 yılında güçlü bir artış gösteren doğrudan yabancı sermaye akımları, 2016 yılında artan jeopolitik riskler ve politika belirsizliklerinin yanı sıra, uluslararası şirketlerin karlılıklarındaki düşüş, talep düşüklüğü ve zayıf ekonomik büyümenin etkisiyle % 2 oranında azalarak 1,7 trilyon dolara gerilemiştir (UNCTAD, 2017). 2007 yılında gerçekleşen yatırım seviyesine 2017 yılı itibariyle de ulaşamadığı görülmektedir.

Ülke yelpazesi açısından bakıldığında ise *gelişmekte olan ülkelerin* ekonomik anlamda gösterdikleri çaba, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında da kendini göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler yatırımın yapıldığı yer bağlamında gelişmiş ülkeleri geride bırakmanın yanı sıra, yatırımcı taraf olarak da gerçekleştirdikleri yatırımları seneden seneye arttırmaya devam etmektedir. 2007 yılı sonrasında gelişmiş ülkelere yönelik DYY akımları 2015 yılına kadar ciddi bir düşüş göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelere bakıldığında ise bu tablonun aksine bir görünümle karşılaşılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere 2008 Küresel Finans Krizi sonrası bir düşüş gerçekleşse de 2016 yılına kadar yükselme eğilimi devam etmiştir ve 2012-2015 yılları arasında gelişmiş ülkeleri geride bırakarak 2013 yılında 778 milyar dolarlık rekor seviyedeki DYY akımı gerçekleşmiştir.

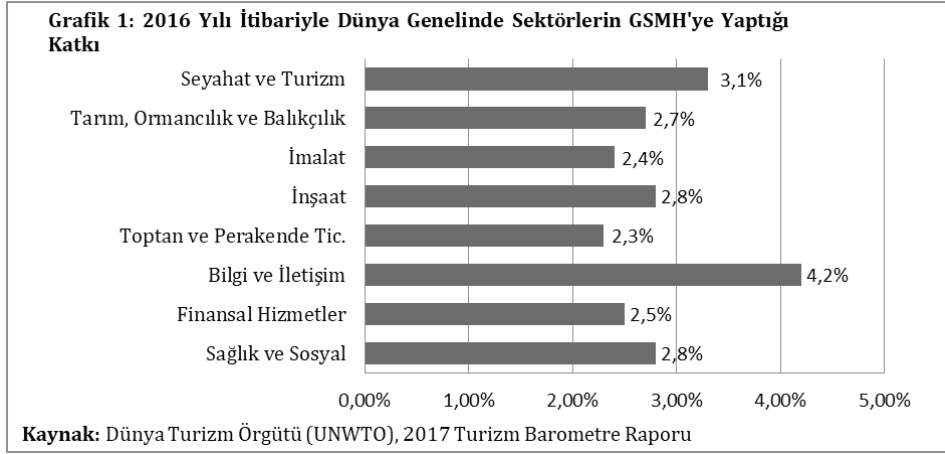
En Fazla DYY Yapan İlk 10 Ülke	2016	En Fazla DYY Alan İlk 10 Ülke	2016
ABD	299	ABD	391
Çin	183	Birleşik Krallık	24
Hollanda	174	Çin	134
Japonya	145	Hong Kong, Çin	108
Kanada	66	Hollanda	92
Hong Kong, Çin	62	Singapur	62
Fransa	57	Brezilya	59
İrlanda	45	Avustralya	48
İspanya	42	Hindistan	44
Almanya	35	Rusya Federasyonu	38

Kaynak: UNCTAD, World Investment Report (2017). (Veriler, WIR 2017'den alınarak derlenmiştir).

ABD'nin 2016 yılında hem en fazla DYY yapan hem de en fazla DYY alan ülke olarak her iki alanda da ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin Çin ve Hong Kong gibi DYY yapmaları ve bu noktada birçok gelişmiş ülke ekonomilerini geride bırakmaları dikkat çekmektedir. Çinli Çok Uluslu Şirketler, yeni pazarlara erişmek ve yabancı para cinsinden gelir akışı üreten varlıkları elde etmek için yurtdışında yatırım yapmıştır (UNCTAD, 2017: 14). En çok doğrudan yabancı sermaye yatırımı çeken ilk 10 ülkenin yarısı gelişmekte olan ülkelere olmuştur.

2.1. Dünya'da Turizm Sektörü ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı Gelişimi

Son 20 yılda birçok ülkede, gelir artışı, daha fazla boş zaman, gelişmiş ve erişilebilir uygun ulaşım sistemleri, pazarlamayı kolaylaştıran etkili iletişim sistemleri ve çevrimiçi teknolojiler sayesinde turizm hizmetleri artmaktadır. Dünya çapında her 11 işten birisi turizm sektörüyle ilgili olup, uluslararası turizm hareketleri gayrisafi hasılaya %10'luk bir katkı⁵ yapmaktadır. Diğer yandan turizm faaliyetleri 1.5 trilyon dolar ihracat değeri ile dünya ihracatının %6'sını ve ihraç edilen hizmetlerin %30'unu temsil etmektedir (UNWTO, 2016).

UNWTO verilerine göre 2016 yılında Dünya gelirine yapmış olduğu %3.1'lik katkıyla ikinci en büyük sektör olarak turizm görülmektedir. Küresel çapta sektörün gelişme hızına bakıldığında 2003 yılından beri yıllık ortalama %6 büyüme hızıyla dünya ekonomisinin büyüme hızının üstünde olduğu ve hatta 2023 yılına kadar sektörün ekonomik hacminin ikiye katlanacağı öngörüler arasındadır. Bu gelişme hızı sayesinde sektörün küresel çapta otomotiv sanayiinden 6 kat, kimya sanayiinden 5 kat ve madencilik sektöründen ise 4 kat daha fazla istihdam yaratacağı tahmin edilmektedir (UNWTO, 2017).

5- (Direkt, dolaylı ve uyarılmış olarak katkısı)

Tablo 3: Uluslararası Turist Varışı: Dünya Genelinde Bölgelere Göre Dağılımı

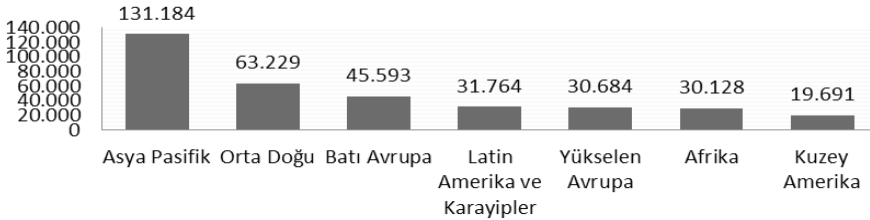
	Uluslararası Turist Varışı (milyon)						Yüzde Değişim(%)					
	1980	1995	2010	2016	2020*	2030*	1980-1995	1995-2010	2010-2020*	2020-2030*	2010	2030
Dünya	277	528	940	1.235	1.360	1.809	4.4	3.9	3.8	2.9	100	100
Gelişmiş Ülkeler	194	334	498	685	643	772	3.7	2.7	2.6	1.8	53	43
Gelişmekte Olan Ülkeler	83	193	442	550	717	1.037	5.8	5.7	4.9	3.8	47	57
Afrika	7.2	18.9	50.3	58	85	134	6.7	6.7	5.4	4.6	5.3	7.4
Amerika	62.3	109.0	149.7	200	199	248	3.8	2.1	2.9	2.2	15.9	13.7
Asya ve Pasifik	22.8	41.3	111.5	309	195	293	8.9	6.3	5.7	4.2	21.7	29.6
Avrupa	177.3	304.1	475.3	615	620	744	3.7	3.0	2.7	1.8	50.6	41.1
Orta Doğu	7.1	13.7	60.9	54	101	149	4.5	10.5	4.6	4	6.5	8.2

Kaynak: UNWTO (2017), Tourism Highlights 2017 Edition.

Tablo 3'te görüldüğü üzere dünya genelinde uluslararası turist sayısı 1980 yılında 277 milyon, 2010 yılında 940 milyon ve 2016 yılında 1.235 milyon şeklinde gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkelerdeki turist sayısındaki artış yüzdesinin gelişmiş ülkelere göre daha yüksek olduğu ve geleceğe yönelik tahminlerde de bu eğilimin gelişmekte olan ülkelere yönelik olacağı öngörülmektedir.

2020 ve 2030 yıllarına yönelik tahminlere göre turist sayısı bakımından Avrupa ve Amerika'nın payının düşeceği, Asya Pasifik, Ortadoğu ve Afrika'nın payının ise yükseleceği öngörülmektedir. Bu genel tablo içerisinde Çin, Tayvan, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Türkiye, Güney Kore, Güney Afrika Cumhuriyeti gibi yükselmekte olan ekonomilerin göstermiş oldukları ekonomik performans bu gelişimin izahını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda geleceğe yönelik uluslararası turist akımlarının gelişmiş ülkelere göre gelişmekte olan ülkelere doğru olacağı tahmin edilmektedir.

Grafik 2: Bölgelere Göre Turizm Sektörüne Yönelik Sıfırdan Yatırım (Greenfield Investment) Şeklinde Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları 2003-2016 (Milyar \$)

Kaynak: FDI Markets Data (Shehadi, 2017'den aktaran Aluculesei ve Bulin, 2017).

2003-2016 yılları arasında turizm sektörüne yönelik yeniden yatırım şeklinde gerçekleşen DYY noktasında, Asya Pasifik Bölgesi'nin (Makaou, Vietnam, Filipinler, Tayland gibi ülkeler bölgenin en fazla yatırım çeken ülkeleri) açık arayla önde olduğu görülmektedir. Daha sonra sıralamada Orta Doğu (Katar, Bahreyn), Batı Avrupa (Almanya), Latin Amerika ve Karayipler (Dominik Cumhuriyeti), Afrika ve Kuzey Amerika(Kanada) yer almaktadır.

Tablo 4: Turizmde Greenfield DYY Yapan ve Yapılan İlk 10 Ülke (2003-2016) (Milyon \$)

Yatırımın Kaynağı Ülke		Yatırım Harcamaları (CAPEX)	Yatırım Yapılan Ülke		Yatırım Harcamaları (CAPEX)
1	ABD	83.896	1	Makau	8.687
2	Birleşik Krallık	29.514	2	Morokko	8.344
3	Hong Kong	28.990	3	Almanya	8.232
4	İspanya	28.960	4	Katar	7.672
5	Fransa	27.519	5	Vietnam	6.941
6	Birleşik Arap Emirlikleri	25.433	6	Filipinler	6.688
7	Singapur	13.303	7	Tayland	6.618
8	Kanada	13.115	8	Bahreyn	5.833
9	Belçika	9.964	9	Dominik Cum.	5.815
10	İsviçre	8.856	10	Kanada	5.377

Kaynak: FDI Markets Data(Shehadi, 2017'den aktaran Aluculesei ve Bulin, 2017).

Tablo 4'e bakıldığında 2003 ve 2016 yılları arasında, çoğu turizm alanında yapılan DYY'nin Batı Avrupa ya da ABD kaynaklı olduğu görülmektedir. Sermaye yatırımları açısından, ilk 10 ülkenin arasında dikkat çeken Hong Kong, Birleşik Arap Emirlikleri ve Singapur gibi gelişmekte olan ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımcısı olduğu görülmektedir.

En fazla DYY alan ülkelere bakıldığında ise gelişmekte olan ülkelerin turizm sektöründe en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı almış olduğu görülmektedir. Bu destinasyonlar sırasıyla, Makao (8,7 milyar dolar), Morokko (8,3 milyar dolar) ve üçüncü sırada tek Avrupa ülkesi Almanya (8,2 milyar dolar), Katar (7,6 milyar dolar), Tayland (6,6 milyar dolar) ve ayrıca Fas, turizmde en fazla yatırım alan ülkeler şeklindedir. UNWTO verilerine göre 2010-2030 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere yönelik turist akımlarının gelişmiş ülkelere kıyasla iki kat daha hızlı büyüyeceği öngörüsünden hareketle gelişmekte olan ülkelere yapılan yatırımların kısmen izahını açıklamaktadır.

3. TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMI GELİŞİMİ

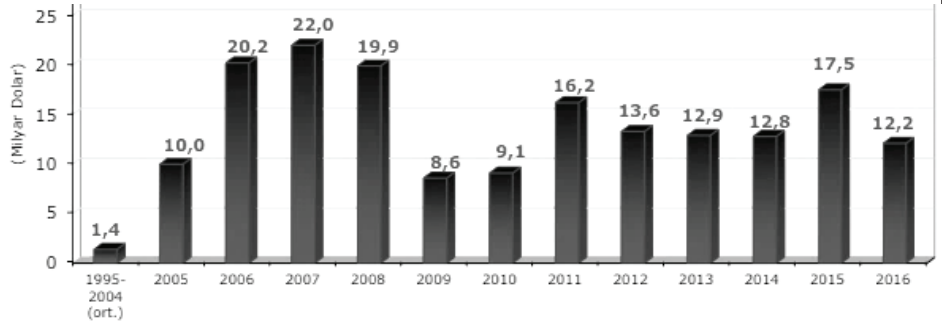
Türkiye'de yabancı sermayeye ilişkin faaliyetler 1954'te kabul edilen 6224 sayılı "Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası" ile resmî bir hal almıştır. Kanun, 1980'li yıllarda başlayan liberalleşme politikaları ve kambiyo mevzuatında yapılan değişikliklerle birlikte yürürlüğe konan yabancı sermaye çerçeve kararları ile desteklenmiştir. Daha sonrasında 17 Haziran

2003 tarihinde 4875 sayılı “Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu” yürürlüğe girmiştir. Eski kanunda yabancı sermayeler belirli bir izinle gerçekleşirken yeni kanunda yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla yeni kanunun yürürlüğe girmesiyle birlikte yatırımlarda hızlı bir artış gerçekleşmiş ve sektörler çeşitlenmiştir.

Tablo 5: Türkiye’ye Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişleri (Milyon \$)										
	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Sermaye (Net)	18.394	14.713	6.184	6.221	14.145	10.126	9.678	8.370	11.170	6.279
Giriş	19.137	14.748	6.266	6.256	16.136	10.759	10.246	8.631	12.074	6.888
Çıkış	-743	-35	-82	-35	-1.991	-663	-568	261	364	609
Diğer Sermaye (Net)*	727	2.112	663	343	13	462	192	137	1.684	2.133
Gayrimenkul (Net)**	2.926	2.937	1.782	2.494	2.013	2.636	3.049	4.321	4.156	3.890
Toplam DYY	22.047	19.762	8.629	9.058	16.171	13.224	12.919	12.828	17.550	12.302
Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım İstatistikleri (TCMB tarafından yayımlanan ödemeler dengesi istatistikleri altındaki uluslararası doğrudan yatırım verileri IMF Altıncı El Kitabına göre düzenlenmiştir.)										
<i>*Uluslararası Sermayeli Firmaların Yabancı Ortaklarından Aldıkları Kredi</i>										
<i>**Yabancıların Türkiye’deki gayrimenkul alımları</i>										

Tablo 5’teki verilere göre 2007 yılına kadar ve bu yıldan sonraki yıllarda da gerçekleşmeyen, 22.047 milyon dolarlık rekor seviyede DYY gerçekleşmiştir. 2008 küresel finans kriz sonrası yaşanan likidite problemi ile Türkiye’ye yönelik DYY %43 azalarak, 2009 yılında 8.629 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir. 2009 yılı sonrasında yükselme eğilimine geçmiş ve 2011 yılında yeniden toparlanma göstermiş neredeyse 2 katı bir artışla 16. 171 milyon dolar şeklinde DYY gerçekleşmiştir. 2011 yılından sonra tekrar düşüş göstermiş, 2015 yılında artışa geçerek 17.550 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir.

Grafik 3’te görüldüğü üzere Türkiye’de DYY girişleri istikrarlı bir biçimde devamlılık arz etmemektedir. Türkiye’ye yapılan DYY akışı 2016 yılında yüzde 31 oranında düşerek 12 milyar dolara gerilemiştir. Son yıllarda petrol ağırlıklı bölge ülkelerinin çoğunun aksine, imalat sektörüne yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımı, son yıllarda ülkeye yapılan toplam doğrudan yabancı yatırım girişi oranının yaklaşık yarısını oluşturmuştur.

Grafik 3: Türkiye'ye Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişleri (Milyar \$)

Kaynak: YASED, Uluslararası Doğrudan Yabancı Yatırımlar 2016 Raporu

Dolayısıyla Türkiye'nin DYY performansı petrol dalgalanmalarından nispeten yalıtılmış olsa da 2016'daki başarısız darbe girişimi, ülkenin siyasi istikrarını ve ekonomik büyümesini düşürerek doğrudan yabancı yatırımları etkilemiştir (UNCTAD, 2017). Bu bağlamda ev sahibi ülkeye giren DYY miktarının yanı sıra, DYY'de çeşitlenmelerde önemini arttırmaktadır.

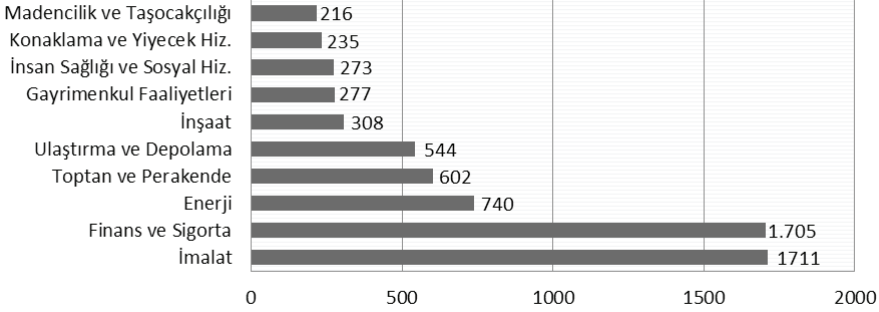
Tablo 6: Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı 2007-16 (Milyon \$)

Sektörler	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Toplam
İmalat	4.131	3.972	1.640	924	3.599	4.519	2.209	2.742	4.225	1.711	29.672
Finans ve Sigorta Faaliyetleri	11.717	6.136	817	1.621	5.883	2.084	3.415	1.470	3.516	1.705	38.364
Enerji	567	1.055	2.153	1.824	4.293	773	1.795	1.131	1.338	740	15.669
Toptan ve Perakende Ticaret	234	2.088	389	435	707	221	379	1.136	598	602	6.789
Ulaştırma ve Depolama	679	96	230	183	221	130	364	594	1.524	544	4.565
İnşaat	287	337	209	310	301	1.427	178	232	106	308	3.695
Gayrimenkul Faaliyetleri	448	453	210	241	300	174	128	252	171	277	2.654
İnsan Sağlığı ve Sos. Hizm. Faaliyetleri	176	147	105	112	232	546	106	204	58	273	1.959
Konaklama ve Yiyecek Hizm.	33	25	55	113	122	16	59	24	11	235	693
Madencilik	336	145	89	136	146	188	717	382	207	216	2.562
Toplam	19.137	14.748	6.266	6.256	16.136	10.761	9.890	8.631	12.074	6.888	121.253

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım İstatistikleri.

Grafik 4 ve Tablo 6'dan, Türkiye'de DYY'nin sektörel dağılımına bakıldığında imalat ve sigorta finans sektörlerinin 2016 yılı itibariyle en yüksek payla doğrudan yabancı sermaye yatırımı aldığı görülmektedir. Yabancı sermayenin, finans ve sigorta faaliyetleri, toptan ve perakende, enerji gibi "gelirin yurtiçinde yaratıldığı" sektörler üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Grafik 4: Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı 2016 (Milyon \$)

Kaynak: T.C. Ekonomi Bakanlığı, Uluslararası Doğrudan Yatırım İstatistikleri (2016)

Grafik 4'e bakıldığında 2016 yılı içinde toplam DYY yatırımları içinde en büyük payı 2015 yılına göre ciddi bir azalış gösterse de 1.771 milyon dolarla imalat sektörü almaktadır. Aynı şekilde bir önceki yıla göre ciddi düşüş gösteren 1.705 milyon dolar DYY alan finans ve sigorta faaliyetleri almaktadır. Toplam yatırımın % 26'sını oluşturan bu sektörleri takiben %11'lik payla Enerji ve %9'luk payla toptan ve perakende ticaret sektörleri izlemektedir. En düşük payları ise % 3 oranında DYY alan sektör madencilik ve taş ocakçılığı sektörü olurken, yine %4 oranında DYY alan konaklama ve yiyecek hizmetleri ve insan sağlığı ve sosyal hizmetler sektörü olmuştur.

3.1. Türkiye'de Turizm Sektörü ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları

Türkiye turizmi turist gelişleri itibariyle, uluslararası sıralamada yukarı doğru ilerleyerek dünyada ilk on ülke arasında yerini almıştır. UNWTO (2016) yılı değerlendirmelerine göre, Türkiye, uluslararası turist gelişleri itibariyle dünyada 6'ncı, turizm gelirleri itibariyle 12'inci sırada yer almıştır. Son dönemlerde Türkiye ekonomisinde hizmetler sektörü, en hızlı büyüyen sektör konumunda olup, ekonomideki ağırlığı giderek artmaktadır. Turizmden elde edilen gelirlerin GSMH içindeki payı 2008 yılı sonrasında giderek artan bir görünümün seyretmektedir. Bunun en önemli sebebi, toplumun isteklerinin değişime uğraması ve insanların alım gücünün artması ile birlikte hizmete yönelik talebin artmasıdır. Şöyle ki; refah seviyesindeki artış sayesinde, gelirin önemli bir kısmı seyahate, dışarıda yiyip içmeye, eğitime, sanata, spora, eğlenceye, kişisel bakıma ve hizmet alanındaki daha yüzlerce alanda harcanmaktadır (Şit ve Şit, 2014). Dolayısıyla turizm kapsamına da giren ve artış gösteren bu tüketim olguları, sektöre olan yatırımları da arttırmaktadır.

Turizmdeki bu gelişmelere karşılık, Türkiye turizm sektöründeki (Çetinkaya, 2004);

- Sermaye eksikliğini aşabilmek
- Turizmde uzmanlaşmış diğer ülkelerin uluslararası alanda sahip olduğu bilgi, tecrübe ve tanıtım gücünden faydalanmak,
- Riski azaltabilmek ya da paylaşabilmek,
- Kitle turizmine yönelik büyük ölçekli konaklama yatırımlarını gerçekleştirebilmek,
- Olumsuz dış propagandalardan kaçınabilmek,
- İşletme sermayesini artırmak,
- Bedelsiz ithalat imkanlarından yararlanmak için yabancı sermayeyi turizm sektörüne davet ve teşvik etmeye çalışmaktadır.

Öte yandan yabancı sermaye sadece ek bir fon ve döviz kaynağı değil, aynı zamanda, modern işletmecilik yöntemleriyle yetişmiş personeli ve ileri teknolojiyi de beraberinde getirmesinde, yeni piyasaların hakim olunmasında ve diğer yandan Türkiye turizmini tanıtmada kolaylık sağlaması açısından önemlidir (Çeken, 2003: 4). Türkiye de uluslararası turizm alanında uzmanlaşmakta olan bir ülke konumundadır. Türkiye’de turizm sektörü değerlendirildiğine, çeşitli olumsuz iç ve dış etkenlere, konjonktürel dalgalanmalara ve krizlere rağmen büyüme eğilimini son on yılda sürdürmeyi başarmıştır.

Tablo 5’e bakıldığında 2007 yılı sonrası, 2008-2010 yılları arasında turizm gelirlerinde artış gerçekleşmemiş fakat buna karşılık turist sayısı artış göstermiştir. 2008 Küresel finans krizinin etkileri nedeniyle döviz kuru ve uygulanan fiyat indirimleri neticesinde turist sayısının artışına rağmen turizmden elde edilen gelirin düşmesine yol açmıştır. 2011 yılından sonra sürekli bir artış eğilimi göstermiş fakat 2015 sonrası terör olayları neticesinde yurt içinde artan güvenlik endişeleri ve Rusya ile yaşanan siyasi gerginlik etkisiyle 2016 yılında Türkiye’ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı bir önceki yıla göre önemli ölçüde azalarak, talebin yönü Akdeniz havzasında yer alan rakip ülkeler olmuştur (Kaya, 2016).

Tablo 5: Türkiye'nin Turizm İstatistikleri (2007-2016)

Yıllar	Ziyaretçi Sayısı	Turizm Gelirleri (1000\$)	Turizm Gelirleri/ GSMH	Turizm Gelirleri/ ihracat	Ortalama Harcama (\$) (Kişi Başı)
2007	27.214.988	20.942.500	3.2	17.3	770
2008	30.979.979	25.415.067	3.4	16.6	820
2009	32.006.149	25.064.481	4.1	20.8	783
2010	33.027.943	24.930.996	3.4	18.3	755
2011	36.151.328	28.115.692	3.6	20.8	778
2012	37.715.225	29.007.003	3.7	19.2	795
2013	39.226.226	32.308.991	3.9	21.3	824
2014	41.415.070	34.305.903	4.3	21.8	828
2015	41.617.530	31.464.777	6.2	21.9	756
2016	30.906.680	22.107.440	2.6	15.5	705

Kaynak: TÜRSAB'tan elde edilen 2017 yılı verileriyle oluşturulmuştur. **NOT:** "Çıkış Yapan Yabancı Ziyaretçiler Anketi" sonucu elde edilen gelirdir (Yabancı ziyaretçilerden elde edilen gelir + Yurt dışında ikamet eden vatandaş ziyaretçilerden elde edilen gelir).

Turizm gelirlerinin 2007 yılından itibaren GSMH içindeki payı dalgalı bir seyirle artış göstererek 2015 yılında GSMH içindeki payı %6.2 ile en yüksek oranı almıştır. 2016 yılında ise büyük bir azalma gösteren turist sayısı ve gelirin paralel olarak hem GSMH içindeki payı hem de ihracat geliri içindeki payı önceki yıllara oranla ciddi oranda azalmıştır. Kişi başına düşen ortalama harcama miktarı için son on yıla bakıldığında yukarı doğru bir hareketlenme gerçekleşmemiştir. Hatta 2016 yılında gerçekleşen 705 dolarlık ortalama harcama miktarı, 2007 yılında gerçekleşen ortalama harcama miktarının da aşağısında kalmıştır.

TÜRSAB verilerine göre, 2002 yılında "turizm işletme belgeli tesis sayısı" 2124 iken; 2014'de 3.131 ve 2015 yılından 3.309'a yükselmiştir. "Turizm işletme belgeli yatak sayısı" da 2002 yılında 396.148 adet iken; 2015 yılında 850.089 adet olmuştur. Yıllar itibarıyla hem tesis sayısında hem de yatak sayısında artış olmakla birlikte özellikle 2016 yılındaki ziyaretçi sayısındaki azalış, turizm gelirlerinde azalma yaratmıştır (Yurdakul ve Özgencil, 2017). Turizmde yabancı sermayeli şirket sayısına bakıldığında 2007 yılında 196 adet, 2008 yılına gelindiğinde ise 203 adet olduğu görülmektedir. Fakat daha sonraki yıllarda ise 2014 yılına kadar turizmdeki DYY girişlerine paralel olmayan önemli bir düşüş yaşanmış 2013 yılında yabancı sermayeli şirket sayısı 83'e düşmüştür.

2014 yılında yabancı sermayeli şirket sayısı bir önceki yıla oranla her ne kadar bir artış sergilense de aynı artış turizmde DYY girişiyle paralellik göstermemiştir. 2015 yılı içinde aynı şekilde bahsetmek mümkündür. 2016 yılında işletme sayısındaki artışına paralel olarak, 2015 yılına oranla 21 kat artarak 235 milyon dolar gibi rekor seviyedeki doğrudan yabancı sermaye yatırımı ile paralellik göstermiştir. Turizm sektörüne yönelik DYY'nin toplam DYY'ye olan payı ise dalgalı bir görünüm sergilemekte ve bu pay 2007 yılından günümüze %2'yi geçmemektedir. Hizmet sektörüne yönelik DYY içindeki payı da istikrarlı

bir gelişim göstermemekle beraber 2016 yılı itibariyle %5.3 şeklinde gerçekleşmiştir.

Turizm sektöründeki DYY, 2008-2011 yılları arasında, 2007 yılına göre yaklaşık 4 katı oranında artış göstererek, 122 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir. Fakat bu yükselme 2011 yılı sonrasında ciddi bir düşüşe sahne olmuş ve yaklaşık 11 kat düşerek 2015 yılında 11 milyon dolar şeklinde gerçekleşmiştir. 2016 yılındaki bu rekor artışa rağmen, 2007 yılından bu yana istikrarlı bir şekilde gelişim gösterememiş ve sektör bazında değerlendirildiğinde de en az DYY alan sektör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu durumun altında yatan sebeplere bakıldığında, genellikle yabancı sermaye yatırımcısı risk almamak için ülkemize uzun vadeli yatırımcı olmak yerine işletmeci olarak veya kısa vadeli yatırımcı olarak gelmeyi tercih etmesidir. Bu nedenle Türkiye’de turizm sektörüne yönelik olarak yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının büyük çoğunluğu birleşme ve devralma şeklinde gerçekleşmektedir.

Yıl	Hedef Şirket	Ülke	Satın Alan Şirket	Hisse (%)	İşlem Değeri (\$)
2014	Universal Turizm	Hindistan	Travel Representation Networking (TRN)	Açıklanmadı	Açıklanmadı
	Net Holding (Net Turizm)	ABD	Pine River Capital	%15	75
2015	Edition Hotel İstanbul, Palmarina Hotel	Rusya	Vagit Alekperov (Özel Yatırımcı)	Açıklanmadı	Açıklanmadı
	Kontes Beach Hotel Turizm	Katar	Nasser Ahmed Ali Al Thani (Özel Yatırımcı)	%100	7.9
	Mika Tur	Polonya	MCI Capital, İş Girişim	%79,75	16
	Skytower Hotel Atayol	ABD	Strategic Internet Investment	%100	Açıklanmadı
2016	Jolly Tur, Gordion Teknoloji	ABD	Goldman Sachs	Açıklanmadı	Açıklanmadı
	Renaissance İzmir Hotel	ABD	Strategic Internet Investment	%50	44.4

Kaynak: EY Birleşme ve Satın Almalar Raporu (2014, 2015, 2016).

Tablo 7’ye bakıldığında son 3 yılda yapılan DYY yatırımlarının çoğu ev sahibi ülkede sermaye stoku artışına neden olmayan yatırımlar yani satın alma veya birleşme şeklinde olduğu ve genellikle ABD kaynaklı işletmeler olduğu görülmektedir. Diğer taraftan Tablo 7’de açıklanmayan işlem değerleri olmasına rağmen 2015 yılı itibariyle yaklaşık 24 milyon dolarlık işlem değeri bulunmaktadır. Fakat 2015 yılı ülkeye giren turizmde net DYY miktarına bakıldığında 11 milyon dolarlık bir yatırım yapıldığı dikkat çekmektedir. Artan şirket sayısına istinaden yatırım miktarının azalması, aradaki böylesi bir farkın oluşması Türkiye’de turizmde yabancı yatırımlarını çeken işletmelerden kaynaklanmalıdır.

Uluslararası turizm endüstrisinde özellikle son yirmi yıldan beri dikey bütünleşmeye daha

sık rastlandığı görülmektedir; özellikle oligopolcü tur operatörlerinin oluşturmuş olduğu dikey bütünleşmeler Avrupa pazarında ve Türkiye'ye turist yollayan Alman pazarında yaygın bir şekilde görülmektedir. Örneğin Alman TUI AG şirketi, ana işi olan tur operatörlüğünün yanı sıra satın aldığı ya da yönetimine katıldığı otel zincirleriyle birlikte, kiraladığı uçaklar, dikey bütünleşmenin uygulamaları arasındayken, diğer yandan hem Avrupadaki hem de destinasyon bölgelerindeki tur operatörleri ve seyahat acentalarıyla da ortaklık kurarak, yatay bütünleşmeye de sayısız örnekler vermiştir (Soyak, 2009: 20).

Öte yandan turizmde doğrudan yabancı yatırım şeklindeki sermaye girişlerinin izole olan laşan tatil köyleri şeklinde değil de uluslararası sermaye dolaşımına açık bölgelerde yapılaşması sağlanmalıdır. Çünkü ülkemizde de görüldüğü gibi, tatil köyleri her türlü dolaşım ve akışkanlığa kapalı, girdilerini kendi ülkesinden sağlayan, sonuçlarını da olduğu gibi hatta denetimsiz bir şekilde transfer edilebilen yatırımların "kira,, geliri dışında bir katkısı olmayacaktır. Bu da turizm sektöründe yapılacak yabancı sermaye yatırımlarının sosyal, kültürel ve siyasal açılarından da uygun ortam aramaları ile ilişkilidir (Çetinkaya, 2004: 258).

Öte yandan Türkiye'de turizm yatırım ortamının iyileştirilememesinden dolayı yabancı yatırımcı başka ülkeleri tercih etmektedir. Birçok araştırmanın varmış olduğu kanaat, Türkiye'de yapılacak bir turizm yatırımının Yunanistan'da yapılacak olan turizm yatırımı ile rekabet şansının olmadığı yönündedir, bu durumun en büyük göstergeleri arasında Yunanistan'daki yatırımın kendini dört yılda amorti etmesi, Türkiye'de ise dokuz yılı bulması ve bu noktada da farkı belirleyen en önemli faktörün maliyetten çok verilen teşviklerin olduğudur (Çeken, 2003: 41).

	Türkiye'nin Sırası							Değişimin Yönü
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	
Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeksi	60	68	72	69	51	63	69	↓
UNCTAD Dünya Yatırım Raporu DYY Giriş Sıralaması	29	26	24	22	22	20	-	?
AT Kearney DYY Güven Endeksi	23	-	13	25	24	22	-	?
WEF Küresel Rekabetçilik Endeksi	61	59	43	44	45	51	55	↓
IMD Küresel Rekabetçilik Endeksi	48	39	38	37	40	40	38	↑
Uluslararası Şeffaflık Örgütü Yolsuzluk Algılama Endeksi	56	61	54	53	64	66	75	↑

Kaynak: TÜRMOB (2017), Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Raporu.

DYY ayrıca, ilgili tüm taraflar için riskleri de içerdiğinden, hedefin güven temelli analizi çok önemlidir. Bu analizde yer alan başlıca faktörler, iç piyasanın boyutu, ücret seviyesi, yasama şeffaflığı ve düşük yolsuzluk seviyeleri, ulusal güvenlik ve teknolojik yeniliklerdir. Uluslararası yatırımcıların son derece dikkate aldığı, yıllık olarak yapılan bu güven endeksleri yatırımların yönünü ve miktarını tayin etmede oldukça etkilidir. Tablo 8’de Dünya çapında ülkeler arasında yapılan DYY akımları açısından uluslararası endekslerde Türkiye’nin Yeri’ne bakıldığında ise Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeksi’ ne göre 2016 yılında son 7 yılda sıralamada gerilediği 60. sıradan 69. sıraya geldiği görülmektedir. Dikkat çeken başka bir gelişme, Uluslararası Şeffaflık Örgütü ve Yolsuzluk Algılama Endeksi’nde 56. Sıradan 75. Sıraya gerilemesidir. Bu endeksler arasında sadece IMD Küresel Rekabetçilik Endeksi’ ne göre ilerleme kaydedilerek 2010 yılında 48. Sıradan, 2017 yılı itibariyle 38. sıraya ilerlediği görülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Son yıllarda dünya genelinde yaşanan ekonomik ve politik zorluklara rağmen insanların seyahat etme ve yeni yerleri keşfetme istekliliğindeki artış turizm sektörünün direncini arttırmaktadır. Artan turizm faaliyetlerinin yanı sıra turizme ilişkin yeni eğilimler, hem turistik tüketim ve hem de üretim davranışlarını da değiştirmektedir. Tüketim artışı ve tüketim kalıplarındaki bu değişim karşısında turizm pastasından aldıkları payı arttırmayı hedefleyen ülkeler turizm faaliyetlerini sezonluk olmaktan çıkarıp tüm yıla yaymak durumundadırlar. Dolayısıyla artan turizm talebine yönelik olarak turizm yatırımlarının da artması gerekmektedir. Nitekim küreselleşen dünya ekonomisinde uluslararası turizm ve DYY, en hızlı büyüyen ekonomik faaliyetler olarak göze çarpmaktadır. Bu ikili ilişkinin birbirini beslediği ve özellikle gelişmekte olan ülkelerin bu alanlardan sağladığı ekonomik faydalar göz önünde bulundurulduğunda, her iki alanda atılan adımlar, izlenecek stratejiler, yürütülecek politikalar önem arz etmektedir.

Türkiye’nin bu aşamada dünya ekonomisinde çokuluslu şirketlerin ve DYY’nin öneminin giderek arttığı bir zamanda, turizm sektörü açısından yabancı sermaye çekme konusunda başarılı bir grafik çizememiştir. Çalışmanın sonucunda Türkiye’de toplam yabancı sermaye yatırımlar içinde hizmet sektörünün payının arttığı, en fazla yabancı yatırım çeken sektörlerin finans ve sigorta faaliyetleri, enerji, toptan ve perakende ulaştırma ve depolama gibi iş faaliyetleri olduğu görülmektedir. Diğer yandan hizmetler sektörünün alt sektörlerinde DYY açısından en az payı ise turizm sektörü ile insan sağlığı ve sosyal hizmetler sektörlerinin aldığı görülmektedir. Turizme yönelik doğrudan yabancı sermaye artışı 2016 yılında bir önceki yıla göre çarpıcı bir artış göstermiş olsa da yabancı sermayenin bu alana girişi istikrarlı ve yeterli olmayan bir görünüm sergilemektedir.

Her ne kadar ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye miktarının önemli olduğu söylenece de ülkeden çıkış yapan doğrudan yabancı sermaye miktarı da önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye’nin yatırım ortamının iyileştirilmesinin yanı sıra piyasa büyüklüğü,

ekonomik büyüme hızı, enflasyon oranı, ekonomik ve politik istikrar, döviz kuru, alt ve üstyapı imkânları, vergi oranları, aynı zamanda turizm sektörüne yönelik teşvik faktörleri gibi DYY'yi etkileyen ve DYY'yi arttırmaya yönelik uygun politikalar izlenmelidir. Ayrıca iç güvenliğin sağlanması, hukuksal güvence, şeffaflık ve yolsuzluk gibi hem turizm sektörünü fazlasıyla etkileyen, hem de Türkiye'de bu alanda sıfırdan yatırım yapma noktasında caydırıcı etkileri son derece yüksek olan konulara yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Türkiye 2023 yılı turizm hedef stratejileri kapsamında, 63 milyon turist, 86 milyar dolar dış turizm geliri ile dünyanın beşinci turizm ülkesi olmayı hedeflemektedir. 2023'e kadar bu süreçte de turizm stratejisinde belirlenen hedeflerin gerçekleştirilmesi için turizm sektörüne yapılacak olan yatırımları arttırmalıdır. Gerekirse bu sektör için özel düzenlemelere gidilerek turizm yatırım ortamının değerlendirilmesi gerekmektedir. Diğer yandan dünya genelinde gerek turist gönderen ülkelerdeki, gerekse de pazardaki rakip ülkelerdeki ve bu alanda en fazla DYY yatırımı alan ülkelerdeki değişimler ve gelişmeler takip edilmelidir. Turizm sektörüne yönelik yeni eğilimlerle birlikte değerlendirilip alternatif turizm türlerine, turizmin dört mevsime yayılacak şekilde çeşitlendirilmesine ve katma değeri yüksek hizmet verilmesine yönelik sürdürülebilir çözümler hazırlanması gerekmektedir. Özellikle sermaye birikimine katkısı ve verimliliği artırması açısından daha fazla istenen sıfırdan yatırımlar şeklindeki DYY'lerin Türkiye'de turizm sektörü açısından cazip kılınması gerekmektedir.

Son olarak çalışmanın kısıtları Türkiye'de turizm sektörüne ilişkin olarak geçmişe dönük verilerin bulunamaması ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları açısından verilerin yetersiz oluşu çalışmanın önemli bir kısıtıdır. Bundan sonraki çalışmalar için dünya da özellikle sıfırdan yatırım (Greenfield yatırım) şeklinde turizm sektöründe en fazla doğrudan yabancı sermaye yatırımı alan ülke/ülkelerle karşılaştırmalı bir analiz yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- AFŞAR, B.** (2007). Yabancı Sermaye Yatırımları Ve Dışsal Ekonomiler: Turizm Sektörü Örneği, *Konya Etüd Araştırma Merkezi*, Sayı: 515/475.
- AK, M. Z.** (2009). Gelişmekte Olan Ülkelere Yönelik Doğrudan Yabancı Yatırımların Temel Belirleyicileri, (Yayınlanmış Doktora Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- AKTAN, C. C., Vural, Y. İ.** (2010). Globalleşme ve Yabancı Sermaye Rekabeti, *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 2(2): 24-48.
- ALFARO, L.** (2014). Foreign Direct Investment: Effects, Complementarities and Promotion, Chap. 2 in *Partners or Creditors? Attracting Foreign Investment and Productive Development to Central America and Dominican Republic*, edited by Osmel Manzano, Sebastián Auguste, and Mario Cuevas, 21–76. Inter-American Development Bank. https://www.hbs.edu/faculty/Publication%20Files/15-006_0609ff7f-74f0-4100-be8d-7c76bb01be77.pdf (E.T. 7.12.2019).
- ALUCULESEI, A., Bulin, D.** (2017). Recent Evolutions of the Tourism and Hospitality Industry FDI, http://www.globeco.ro/wp-content/uploads/vol/split/vol_5_no_2/geo_2017_vol5_no2_art_007.pdf, (ET: 10.02.2018).
- ARI, B., ÖZCAN, B.** (2010). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz:OECD Örneği, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 12:65-88.
- AYDEMİR, C., Arslan İ., Uncu, F.** (2012). Doğrudan Yabancı Yatırımların Dünya'daki ve Türkiye'deki Gelişimi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23: 69-104.
- AYDEMİR, O., Genç, E.** (2015). Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Belirleyicileri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kapsamında Bir Analiz, Türkiye Örneği, *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 2(2): 17-41.
- AYDOĞUŞ, İ., Soybalı, H.H., Baytok, A.** (2006). Yunanistan İle Türkiye'de Uygulanan Turizm Yatırım Teşviklerinin Karşılaştırılması, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F Dergisi*, 8(1): 1-22.
- BAHAR, O.** (2010). Turizm Sektörüne Sağlanan Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Üzerine Olan Olası Etkisi: Türkiye Örneği (1986-2006), *Anatolia Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(1): 27-40.
- BAHAR, O., Kozak, M.** (2013). *Turizm Ekonomisi*, Açık öğretim Fakültesi Ders Kitabı, Ankara: Saray.
- BAL, H., Göz, D.** (2010). Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Türkiye, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(2): 450-467.
- BAYAR, Y.** (2017). Greenfield and Brownfield Investments and Economic Growth: Evidence from Central and Eastern European Union Countries, *Nase gospodarstvo/Our economy*, 63(3): 19-26.
- BOORA, S.S., Dhankar S.** (2017), Foreign Direct Investment and its impact Upon The Indian Hospitality Industry, *African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure*, 6(1): 1-17. ISSN: 2223-814X.
- ÇEKEN, H.** (2003). Türk Turizmde Yabancı Sermaye ve Yabancı Sermaye Ortamının İyileştirilmesine Yönelik Öneriler, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, <http://sbe.balikesir.edu.tr/dergi/edergi/c6s10/makale/c6s10m2.pdf>, (ET: 10.01.2018).

- ÇEKEN, H. (2003). *Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi*, Sakarya: Değişim Yayınevi.
- ÇETİNKAYA, M. (2004). Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 11, ISSN: 1302-1796.
- CEVHER, E. (2015), Türkiye’de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımının Belirleyicilerinin Zaman Serileriyle Ekonometrik Analizi,
- CHAKRABARTI, A. (2001). “The Determinants of Foreign Direct Investment: Sensivity Analyses of Cross-Country Regressions” *Kyklos*, 54: 89-114.
- CHEN, X. (2010), The Influence of FDI on China’s Tourism Industry, Published Master of Business Thesis, Auckland University of Technology, Auckland, New Zealand.
- DAVIDSON, L., Sahli, M. (2013). Tourism Investment Sustainable Development: A Comparative Study of the Gambian Hotel Sector, *BEST EN Think Tank XIII Engaging Communities in Sustainable Tourism Development*, 89-110. http://www.besteducationnetwork.org/?module=procFileDownload&file_srl=4220&sid=6c318e5c6daf08a5e2aceed7990538c1&module_srl=879 , (ET: 07.02.2018).
- DURGAN, S. (2016). Türkiye’nin Doğrudan Yabancı Yatırım Potansiyelinin Çekim Modeli Kullanılarak Belirlenmesi, Yayınlanmış Uzmanlık Tezi, *T.C. Kalkınma Bakanlığı Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, Ankara.
- İLİE, G. (2015). Foreign Direct Investment in Tourism Sector, *Knowledge Horizons-Economics*, 7(3): 9-13.
- İŞİK, C. (2016). Türkiye’de Turizm Harcamaları, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Sınır Testi Yaklaşımıyla Analiz, *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, Nisan, 1(1).
- ISSI, Y. (2011). Turizm İşletmelerinde Ölçek Ekonomileri, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 46(0): 375-389, <http://dergipark.gov.tr/uiifm/issue/836/9223>, (ET: 04.03.2018).
- GÜR, F. (2014). Doğrudan Yabancı Yatırımların Yerli Şirketler Üzerine Etkileri, *MÜSİAD Araştırma Raporları*, İstanbul: Mavi Ofset.
- KARATAŞ, M., Babür, S. (2013). Gelişen Dünyada Turizm Sektörünün Yeri, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(25): 15-24.
- KAYA, D. S. (2016). Turizm Sektörü Raporu, Türkiye İş Bankası. https://books.google.com.tr/books?hl=tr&lr=&id=QW9xDgAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA15&dq=fdi+in+tourism+2017&ots=_l_YpzFFe&sig=y0zKRpV3OjH_hvw, (ET: 10.01.2018).
- KRISHNA, P. (2015). Transport, Trade and Tourism: Mobility for a connected World, *International Transport Forum*. <http://2015.internationaltransportforum.org/transport-trade-tourismhttp://oecdinsights.org/2015.05.27/transport-trade-and-tourism/>, (ET: 20.11.2017).
- SHARMA, P.K., Jadhav, U. N., Haridev, E (2010). Foreign Direct Investment (FDI): An Observation about Tourism Sector of Bhutan, https://www.rtc.bt/Conference/2012_10_15/5-PawanKumarSharma-TourismFDI.pdf, (ET: 15.11.2017).
- SOYAK, M. (2016). Türk Turizm Sektörünün Yapısal Analizi ve GZFT Matrisine Dayalı Sektörel Stratejiler, *Marmara Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 10, ISSN: 2146-6017.

- SUSAM, N.** (2008). Doğrudan Yabancı Yatırımlardaki Gelişmeler ve Bu Yatırımlar İçin Belirleyici Unsurlar: Türkiye Bulguları, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 3(2): 44-67.
- ŞAHBAZ, A., Mızrak Z.** (2017). Turizm Gelirleri ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(32): 107-114.
- ŞİT M., Şit A.** (2014). Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermayenin Sektörel Dağılımı: Hizmetler Sektörü Üzerine Bir Değerlendirme, *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(5): 36-54.
- TARI, R., Bıdırdı H.** (2009), Türkiyede Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Temel Belirleyicileri:1990-2006 Dönemine İlişkin Ekonometrik Analiz, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 24, 1-15.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı** (2016). Uluslararası Doğrudan Yatırım Raporları 2016, <https://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/uuid/dDocName:EK-212362>, (ET: 15.11.2017).
- TÜRMOB** (2017). Uluslararası Doğrudan Yatırım Raporları.
- TÜROFED** (2016). Turizm Raporu, https://issuu.com/yediiletisim/docs/t__rofed_rapor_2016-1, (ET: 28.11.2017).
- UNCTAD** (2010). World Investment Report, New York-Geneva: United Nations.
- UNCTAD** (2014). World Investment Report, New York-Geneva: United Nations.
- UNCTAD** (2017). World Investment Report, New York-Geneva: United Nations.
- UNWTO** (2016). Tourism Highlight Edition, Madrid: Spain.
- UNWTO** (2016). World Tourism Barometer, Madrid: Spain.
- World Economic Forum** (2017). Travel and Tourism Competitiveness Report 2017, Industry Trends, <http://reports.weforum.org/travel-and-tourism-competitiveness-report-2017/industry-trends/#hide/fn-23> (E.T. 05.12.2017).
- WTTC** (2012). The Economic Advantages of Travel & Tourism, London: United Kingdom, https://www.wttc.org//media/files/reports/benchmark%20reports/the_comparative_economic_impact_of_travel_tourism.pdf, (ET:13.12.2017).
- UÇAR, O., Akyıldız, A., Uçan, A.** (2017). Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Yatırımlar İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği (1980-2015), *Researcher: Social Science Studies Dergisi*, 5(8): 186-196.
- WEB-1**, EY Birleşme ve Satın Alma İşlemleri Raporu (2014). [http://www.ey.com/Publication/v_wLUAssets/RA1/\\$FILE/RA1.pdf](http://www.ey.com/Publication/v_wLUAssets/RA1/$FILE/RA1.pdf), (ET: 12.02.2017).
- WEB-2**, EY Birleşme ve Satın Alma İşlemleri Raporu (2015). [http://www.ey.com/Publication/V_wLUAssets/Birlesme_ve_Satin_Alma_Islemleri_2015_Raporu/\\$FILE/EY_Birlesme_ve_Satin_Alma_Islemleri_2015_Raporu.pdf](http://www.ey.com/Publication/V_wLUAssets/Birlesme_ve_Satin_Alma_Islemleri_2015_Raporu/$FILE/EY_Birlesme_ve_Satin_Alma_Islemleri_2015_Raporu.pdf), (ET: 12.02.2017).
- WEB-3**, EY Birleşme ve Satın Alma İşlemleri Raporu (2016). http://www.ey.com/Publication/V_wLUAssets/MA_2016_Raporu/%24FILE/EY_MA_2016.pdf, (ET: 12.02.2017).
- WEB-4**, Fdi intelligence, On a journey: tourism takes a new turn towards sustainable development, <https://www.fdiintelligence.com/Sectors/Hotels-Tourism/On-a-journey-tourism>, (ET: 12.12.2017).

- WEB-5**, TÜRSAB, Turizm Verileri, <https://www.tursab.org.tr/tr/turizm-verileri> (ET: 1.12.2017).
- YASED** (2010). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2010 Yılı Sonu Değerlendirme Raporu, https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2010/UDY_RAPORU-YIL_SONU.pdf, (ET:1.12.2017).
- YASED** (2017). Uluslararası Doğrudan Yatırımlar 2016 Yılı Sonu Değerlendirme Raporu (Mart 2017), https://www.yased.org.tr/ReportFiles/2017/YASED_UDY_YIL_Sonu_degerlendirme_raporu_2016.pdf (ET: 1.12.2017).
- YURDAKUL**, F., Özgencil, G. (2017). Türkiye'deki Turizm Gelirlerinin Belirleyicileri ve Alternatif Turizm Gelirlerinin Önemi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ÖS-IV: 173-188.
- ZENGİN**, B.(2010). Turizm Sektörünün Türkiye Ekonomisine Reel ve Moneter Etkileri, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(1): 103-126.